

О. Боронь, канд. філол. наук, ст. наук. співр.

Шевченкознавчі інтерпретації Юрія Барабаша

У майбутній, ще не написаній історії шевченкознавства межі ХХ–ХХІ століть доробок Юрія Барабаша – знаного дослідника літератури – посяде, без перебільшення, визначальне місце: йому одному з небагатьох вдалося поєднати набутки попереднього етапу розвитку науки про Шевченка з новітніми методологічними підходами до вивчення творів красного письменства. Водночас такий синтез – не механічна сума знань та концепцій, пристосована до запитів сьогодення, це був складний шлях ревізії праць попередників, усталених поглядів, подекуди, можливо, не завжди виправдана нині, критика поширених до недавнього часу ідеологічних кліше, а іноді навіть – автополеміка. Адже за плечима вченого – не один десяток наукових статей, ряд книжок, зокрема: "Поет і час" (1958), "Чисте золото правди" (1962), "Я есть народ" (1967), "Довженко" (1968), "Питання естетики і поетики" (1973), "Алгебра і гармонія: Про методологію літературознавчого аналізу" (1977), "Знаю людину...", —Григорій Сковорода: філософія, поезія, життя" (1989), —Грунт і доля. Гоголь і українська література: біля джерел" (1995), —Гоголь у літературній свідомості українського зарубіжжя: Нариси сприйняття та інтерпретацій" (2004) тощо. Прийшовши до, сказати б, монографічного вивчення Шевченка у зрілому віці, Ю.Барабаш уже мав неоціненний досвід аналізу художнього твору, вагомі напрацювання у галузі теорії літератури. Відтак його шевченкознавчі статті одразу привернули до себе увагу своєрідною виваженістю, свіжим поглядом, доказовістю суджень і літературознавчих концепцій.

Наскрізною, найважливішою в шевченкознавчому доробку Юрія Барабаша стала тема "Шевченко і Гоголь", що вперше постала у вітчизняному літературознавстві в усій складності та багатопроBLEMності. Дослідник перейшов від рівня поглибленого аналізу локальних питань до підсумкової узагальнювальної праці – "Коли забуду тебе, Єрусалиме...": Гоголь і Шевченко: Порівняльно-типологічні студії" (Х., 2001), що стала етапною у тривалій історії вивчення двох першорядних творчих постатей і була заслужено відзначена найвищою нагородою – Національною премією України ім. Т. Шевченка (2004 р.). Згадане дослідження, крім залученого матеріалу, цінне насамперед абсолютно оригінальним підходом до відомої проблеми, новачійність якого виявляється у кількох аспектах: методологічному – автор відмовляється від "контактного" та емпіричного вивчення, яке передбачає нагромадження згадок про Гоголя, його персонажів, ремінісценції з його творів і т.п. у Шевченка (це значною мірою реалізовано в попередній період), натомість запропоновано метод

порівняльного аналізу, зокрема семантико-типологічний підхід. Дослідник вирішує комплекс проблем послідовно, системно, цілісно саме на засадах компаративістики, демонструючи, крім того, її унікальні можливості у застосуванні до творчості Гоголя і Шевченка. Відтак в іншому аспекті, змістовому, Юрій Барабаш цілком по-новому з'ясовує та інтерпретує відомі, а переважно вперше ним помічені перегуки та співзвучності у творчості обох митців. Важливо, що дослідник націлений не лише на збіги, подібності, а й відмінності, які іноді мають навіть більше значення для розуміння тих чи тих письменницьких особливостей. Саме тому на меті в нього – "виявлення у процесі порівняльного аналізу суперечливих взаємозв'язків між етнічною спорідненістю обох письменників, спільного національного ґрунту, з одного боку, а з другого – відмінністю націо- та соціопсихологічних генотипів, чим великою мірою зумовлена життєва доля кожного" [1, 18].

У процесі дослідження Юрієві Барабашу довелося з'ясувати низку питань: обґрунтувати відмінності у національній свідомості Гоголя і Шевченка; сформулювати домінуючий мотив Шевченкового дискурсу України – мотив національної самокритики [1, 27]; окреслити драму "двох душ" у Гоголя на противагу унікальній цілісності самосвідомості Шевченка та інші вузлові проблеми, які довгий час не знаходили адекватного вирішення. Так, дослідник стверджує: саме "бінарна опозиція "батьківщина – чужина" виступає як типологічно спільна структурно- і сенсотворна складова в життєвій простороні Гоголя і Шевченка, як алгоритм їхньої національної свідомості" [1, 38]. Він точно помічає спільне й відмінне: ностальгія за Україною у Гоголя – скороминущий настрій, у Шевченка згадана опозиція – структуротвірний фактор; дослідник нотує численні нюанси розбіжностей в обох митців – відповідно до складного і неоднорічного предмету дослідження. Ці спостереження мають посутнє значення для поглиблення студій над творчістю Шевченка, оскільки уможливають не поверховий розгляд того чи того твору, а накреслюють перспективи його інтерпретації з урахуванням низки інших опозицій, наскрізних у поета. Автор повсякчас звіряє свої висновки з набуток попередників, тактовно полемізує з ними, завжди залишаючи простір для продуктивного діалогу.

Юрію Барабашу належить заслуга багатопланового вирішення складної проблеми співвідношення міфологізму та історизму у Шевченковій творчості, яку свого часу актуалізував Г.Грабович у відомій праці "Поет як міфотворець" (1982; укр. мовою – 1991, 1998 [7]). Дослідник аргументовано на широкому матеріалі ряду поетичних творів Шевченка заперечив постульовану Г.Грабовичем несумісність міфологізму та історизму, підкреслюючи діалектичний зв'язок між ними [1, 116]. Водночас Ю.Барабаш зіставляє поняття метаісторії та історіософії, визначаючи межі кожного з них. Таким чином, він ініціював подальші студії проблеми, що опинилася на межі двох взаємовиключних

підходів, переконливо продемонстрував, що природа багатьох творів Шевченка – не однозначно міфологічна, як стверджував американський дослідник, а синкретична, історіософсько-міфологічна: "Можливі й реально існують художні структури, для яких характерне не розмежування цих компонентів [історичного та міфологічного начал. – О.Б.] за дихотомічним чи тим більше антиномічним принципом, а їхнє сполучення на основі конвергенції та взаємодоповнення, у кінцевому підсумку – синтез" [1, 130]. Характеристичною особливістю дослідницької манери Ю.Барабаша в цьому випадку, як і завжди, є уникання спокуси спрощення, легкого прямолінійного пояснення – в усіх випадках він розглядає літературні явища в складних взаємозв'язках, сенсових перегуках.

До згаданої проблеми Ю.Барабаш повертається і в праці "Свою Україну любіть..." Шевченкова Україна (словообраз, концепція, "текст")", що увійшла до його книжки "Тарас Шевченко: імператив України. Історіо- й націософська парадигма" (К., 2004). Знову наголошуючи, що міф та історія в Шевченка не протистоять одне одному, а складають синкретичну, історіософську єдність [2, 37], він підкреслює наявність в поета міфологічної складової, ігнорувати яку немає жодних підстав, пропонуючи розгляд численних її модифікацій у низці Шевченкових творів.

У порівняльно-типологічному аспекті звертається Юрій Барабаш і до з'ясування ставлення Шевченка і Гоголя до Б.Хмельницького (стаття "Випадок Хмельницького. Фрагмент" була вперше опублікована рос. мовою 1996 року, згодом увійшла до праці "Коли забуду тебе, Єрусалиме"). Дослідник слушно виділяє у Шевченка умовний цикл творів про Хмельницького, написаних у різні роки, по-новаторському їх прочитуючи: це "певна ідейна й художня цілісність, що їй притаманні як очевидна й незаперечна єдність авторової позиції, його поглядів на національну історію, так і спільність принципів і способів художнього втілення цієї позиції, цих поглядів, загального емоційного звучання" [1, 211]. Водночас Ю.Барабаш акцентує увагу на красномовному у цьому випадку мовчанні Гоголя, у такий спосіб демонструючи широкі можливості застосованого методу.

Здійснюючи в обраному ключі порівняльний структурно-семантичний аналіз повістей "Художник" Шевченка та "Портрет" Гоголя, дослідник формулює кілька відповідей на дражливі питання Шевченкової творчості: спонуки до писання прози, російськомовність повістей, елементи містифікації тощо. Звертає увагу на досі не зауважану складну побудову повісті "Художник" – своєрідне плетиво різних оповідних прийомів, ракурсів, точок зору, часових структур і т.д., спростовуючи поширене уявлення про структурну невибагливість прозової творчості Шевченка.

Назагал книжка Ю.Барабаша "Коли забуду тебе, Єрусалиме...", вміщуючи оригінальні роздуми про ряд важливих проблем дослідження спадщини Шевченка, має з огляду на самостійне значення теоретичних

зауваг та відступів, помітну теоретико-літературну вагу, зокрема в галузі компаративістики. Крім заявлених порівняльно-типологічного та структурно-семантичного методів, у своїх шевченкознавчих студіях Ю.Барабаш плідно застосовує також крос-культурний, семіотичний, герменевтичний аналіз, за допомогою яких йому вдається вийти на глибинний рівень семантики твору, пояснити його підтексти, виявити поетичну структуру, окреслити жанр, а у підсумку – дати всебічну, кількарівневу інтерпретацію художнього тексту.

Професіоналізм дослідника вповні виявляється в майстерному аналізі окремих поетичних і прозових творів Шевченка, що є однією з визначальних особливостей його шевченкознавчих праць. У ряді статей, що були попередніми, розширеними варіантами відповідних гасел "Шевченківської енциклопедії" в 4-х томах, присвячених низці Шевченкових поезій, Ю.Барабаш реалізував комплексний підхід до художнього твору. Будь-який Шевченків текст він розглядає не автономно, а в системних зв'язках з іншими поезіями і обов'язково в контексті життєвих обставин. Саме такий системний, контекстуальний аналіз, здійснюваний послідовно, уможливив прочитання глибоких семантичних шарів при одночасному розширенні інтерпретаційного поля. У доробку шевченкознавця філігранний розбір таких складних і значимих творів, як "Великий льох", "Сон – У всякого своя доля", "Три літа", "Юродивий", "Художник" та низка ін. Так, аналізуючи поему-комедію "Сон", він зосереджується на найбільш контроверсійних проблемах її вивчення: зв'язки із "петербурзьким текстом", жанр, специфіка поетичної структури тощо. Попри свого роду вже хрестоматійність твору та наявність численних його прочитань, дослідник пропонує справді нове розуміння тексту, якісно іншу інтерпретацію, наголошуючи на полісемантичності, багатовимірності інтратекстової простороні поеми, її змістовій насиченості, широкоюсяжності проблемного діапазону [5, 194]. Прикметною рисою дослідницького методу Ю.Барабаша є також вміння переконливо реконструювати психологічний стан поета під час створення того чи того вірша, не вдаючись до сумнівних припущень і довільних пояснень, що має вирішальне значення для якомога повнішого розуміння творчості Шевченка. Схильність до розлогих роздумів про змістову наповненість поезії, міркувальність стилю, – все це у сукупності дає йому змогу подати нелінійну, стереоскопічну інтерпретацію твору, що відповідає полісемантизму та ускладненості Шевченкового тексту.

Посутнім внеском у розвиток шевченкознавства стали такі статті, як "Історіософія Тараса Шевченка", "На позвах з мусьянджовим бовваном: (До теми "Шевченко і Петербург")" та ін. У першій із них Ю.Барабаш береться до надскладного завдання – обґрунтувати поетичну історіософію Шевченка як наукове поняття, розмежовуючи філософію історії, метаісторію та власне історіософію, кількарівнево розглядає весь

комплекс питань, пов'язаних з історичними переконаннями поета та їх відбиттям у творах. У другій статті досліднику належить першість наукового формулювання проблеми "Петербурзький текст у творчості Шевченка", виведеної ним на новий рівень дослідження. Ю.Барабаш надає, здавалося б, добре знаному фактажу несподіваного висвітлення, подекуди вперше осмислюючи ряд моментів, висуває сміливі гіпотези та пропонує вишукану інтерпретацію. У невеликій за обсягом розвідці йому вдалося відтворити петербурзьку атмосферу, розкрити секрети формування Шевченкового таланту у вкрай несприятливих обставинах.

Ю.Барабаш зчаста береться за чи не найвідповідальнішу ділянку – аналіз наскрізних для Шевченкової поезії тем і мотивів. У низці статей, що згодом органічно увійшли до складу колективного дослідження "Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка" (2008) – тексту відповідного гасла "Шевченківської енциклопедії", він фахово розглянув теми і мотиви України, Помсти, Любові, Самотності, Смерті, Слова, – переважно вперше у шевченкознавстві проаналізовані з такою проникливістю. Так, на кількох рівнях відстежено усю складність стадіального формування словообразу України у творчості Шевченка – від теми і мотиву до концепції. Тему любові дослідник розглядає у різних ракурсах: любов до жінки, любов-співчуття до безталанної або ошуканої дівчини, любов до матері, до України, до людей, до Бога, а також антилюбов [10, 186], – тактовно підходить до питання про так званий "фемінізм" Шевченка, заперечуючи механічне припасовування фрейдистських схем, але водночас вдається до психоаналітичних інтерпретацій. Не буде перебільшенням сказати, що названа розвідка становить абсолютно нове слово у шевченкознавстві. Таким же новаторським є розділ, присвячений мотиву самотності, зокрема його генезі, семантиці, особливостям функціонування у творах тощо. Солідно аргументоване і дослідження художньо-функціональної ролі танатологічних мотивів та мотиву слова у Шевченка.

Праця Ю.Барабаша "Коли забуду тебе, Єрусалиме..." стала етапним явищем у компаративістських дослідженнях спадщини і творчих особистостей Шевченка й Гоголя, свого роду еталонною студією в галузі порівняльного літературознавства. Його шевченкознавчі публікації активізували студії вітчизняних дослідників над поетикою Шевченка, методологією інтерпретації поетичних і прозових творів, помітно підняли рівень аналізу художнього тексту. Властиві Ю.Барабашеві розмірковувальний стиль, схильність до точності формулювань, вміння реконструювати психологію появи певного твору, увага до найменших, але значимих деталей, стилістична вибагливість, ба навіть вишуканість забезпечили його працям достойне місце в сучасній шевченкознавчій практиці та неабияку популярність серед читачів.

1. *Барабаш Ю.* —Коли забуду тебе, Єрусалиме...": Гоголь і Шевченко: Порівн. - типол. студії. – Х., 2001; 2. *Барабаш Ю.* Тарас Шевченко: імператив України. Історіо-

й націософська парадигма. – К., 2004; 3. *Барабаш Ю.* Історіософія Тараса Шевченка // Слово і час. – 2004. – № 3; 4. *Барабаш Ю.* —Чуже слово" в структурі ліричного монологу (—Кавказ"): Конспект // Тарас Шевченко і народна культура: Зб. пр. Міжнар. 35-ї наук. шевч. конф.: У 2-х кн. – Черкаси, 2004. – Кн.2; 5. *Барабаш Ю.* Сон імперської ночі. Ще одна спроба прочитання поеми-комедії Т. Шевченка "Сон" // Кур'єр Кривбасу. – 2005. – № 183 (лютий); 6. *Барабаш Ю.* "Шевченківський текст" Івана Дзюби // Дивослово. – 2008. – № 3; 7. *Грбович Г.* Поет як міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка / Пер. з англ. – 2-е вид., випр. – К., 1998; 8. *Панченко В.* "Велика трійця" українського духу: концепції та версії Юрія Барабаша // Барабаш Ю. Вибрані студії. Сковорода. Гоголь. Шевченко. – К., 2006; 9. *Пахаренко В.* —У всякого своя доля...": Роздуми над новою книжкою Ю. Барабаша // Слово і час. – 2002. – № 12; 10. Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка / Ю. Барабаш, О. Боронь, І. Дзюба [та ін.]; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка. – К., 2008.